

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 31, Sayı: 1, Sayfa: 381-404, OCAK – 2021
Makale Gönderme Tarihi: 20.03.2020 Kabul Tarihi: 11.10.2020

EMEK SÖMÜRÜSÜNÜN YENİ YÜZÜ: SURIYELİ ÇOCUK İŞÇİLER¹

The New Face Of Exploitation: Syrian Children-Workers

Ömer AYTAÇ **

Pelin KILINÇ ***

ÖZ

Suriye'deki savaş ve zorunlu göç olayı birçok insanı yerinden etmiş ve kitlesel göç akımlarına sebep olmuştur. Göç deneyimi ile birlikte gündelik yaşam pratikleri değişen Suriyeli sığınmacıların, hayatta kalma stratejileri de değişmiştir. Bu stratejilerden biri de çocukların çalışma hayatına katılmalarıdır. Başta bir insan hakları sorunu olarak çocuk işçiliği, küçük yaştaki bedenlerin ve onların emeklerinin istismarı ve sömürülmesi anlamına gelmektedir. Ekonomik yetersizlikler, aileye destek olma, ebeveynin olmaması/hasta olması ya da ebeveynin iş bulamaması, okula gidememe vb. gibi nedenlerle Suriyeli çocuklar çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu sebeple zorunlu göç sonrasında yeni bir yerde hayata tutunmaya çalışan Suriyeli çocukların çalışma koşullarının nasıl olduğunun incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında ise Elazığ ili merkezindeki 308 Suriyeli çocuğa anket formu uygulanmıştır. Çalışan çocukların yaptıkları işler, çalışma süreleri, aldıkları ücretler, çalışmaya isteklilik durumları, okul ve çalışma hayatı arasındaki ikilemleri bu çalışmanın ana temalarıdır. Bu açıdan Suriyeli çocukların işçiliği konunun sorunsal boyutlarını ve derinliğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriyeli çocuklar, Çocuk İşçiliği, Suriyeli çocuk işçiler

ABSTRACT

The civil war in Syria and mandatory migration displaced many people and caused mass migration flows. The Syrian refugees, whose daily life practices changed as a result of migration experience, changed their strategies of survival, as well. One of these strategies is the inclusion of children in the working life. As a human rights problem first and foremost, the child labor means the exploitation and abuse of bodies in childhood and their labor. The Syrian children have to work owing to the reasons such as economic insufficiencies, supporting the family, lack of parents/illnesses of parents or parents' struggle to find a job, not being able to go to school etc. Consequently, the working conditions of Syrian children, who try to hold onto life in a new place after the mandatory migration, should be examined. Within the scope of this study, a survey form was conducted among 308 Syrian children in city centrum of Elazığ. The main themes of this study include the works done by working children, their working hours, salaries paid, their willingness to work, their dilemmas between school and workings. In this respect, the labor of Syrian children is significant in terms of presenting the problematic aspects of the topic and depth of it.

Keywords: Migration, Syrian children, Child Labor, Syrian working children

¹ Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalında yapılmakta olan "Suriyeli Sığınmacı Çocukların Sosyolojik Profili: Elazığ İli Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

** Prof. Dr.; Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, oaytac@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5435-7107>

*** Arş. Gör.; Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, pbudak@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5820-3615>

Giriş

Suriye iç savaşının neden olduğu insani kriz ve bunun etkileri dünya gündemini meşgul eden bir konu olmuştur. Bu kriz hali neticesinde ortaya çıkan zorunlu göç ile birlikte milyonlarca Suriyeli bir kitlesel göç akımı oluşturarak yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Ülkelerinden zorunlu bir şekilde göç edip yerlerinden olan insanların bir başka ülkeye sığınıp yeni bir yer edinmeleri, göç edenleri göçe zorlayan sebep ve sorunlardan kısmen de olsa kurtarıırken, farklı sorunlarla yüzleşmelerine ve dezavantajlı durumlar yaşamalarına neden olmaktadır. Bir başka ülkeye sığınan insanlar içerisinde yaşama şansı açısından şüphesiz en dezavantajlı durumda olan gruplardan biri de çocuklardır. Suriye'de yaşanan iç savaşın ve bunun yarattığı trajedinin en ağır faturası şüphesiz çocuklara kesilmektedir. Ülkemize göç eden Suriyelilerin büyük bir çoğunluğunun çocuklardan oluştuğu göz önüne alındığında en mağdur kitlenin de bu grup olduğu söylenebilir. Bu sebeple risk ve dezavantaj durumu açısından daha fazla mağduriyet yaşadığı düşünülen sığınmacı çocukların işçiliği bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Göç kavramı ile ilgili literatürde yapılmış birçok farklı tanımlama bulunmaktadır. Genel manada göç Erder'e göre, "anamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir süre içinde gerçekleşen bütün yer değiştirmeler" olarak tanımlanmaktadır (1986:9'den akt. Altun ve Birinci, 2015:104-105). Göç bir ülke sınırları içinde olabileceği gibi uluslararası düzeyde de olabilir. Göç olgusu, süreç bakımından geçici veya sürekli göç şeklinde; sebepleri bakımından ise gönüllü veya zorunlu göç olarak sınıflandırılmaktadır. Zorunlu göç ise, "bireylerin istekleri dışında bazı etki ya da zorlamalar sonucunda ortaya çıkan iç ya da dış, bireysel ya da kitlesel göç hareketi" (Özkul ve Vermez, 2009:145) olarak tanımlanmaktadır. Göçün bir yerden başka bir yere yapılan bir hareket olması, onun neden ve sonuçları ile birlikte ele alınması gereken dinamik bir olgu haline getirmektedir. Göçün birçok komplike faktörü (zaman, mekân, neden, sonuç) içinde barındırması tanımlama, ölçülme, açıklama ve yorumlanmasında göç kavramını hem kuramsal hem de görgül açılardan karmaşık hale getirmektedir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249-250).

Bir toplumsallaşma formunu içeren göç olgusu ile insanlar sadece fiziksel açıdan yer değiştirme hareketi içinde olmazlar, aynı zamanda bireysel ve toplumsal hayatlarını sarmalayan bütün ilişki ve etkileşimlerini bu yeni yerleşim alanlarında yeniden kurarlar. Çünkü göçmenler veya mülteciler, bir fiziksel mekândan bir diğerine yol alırken sadece eşyalarını değil, tüm hayat tecrübelerini, anlam dünyalarını, yaşam formlarını ve pratiklerini, anılarını, hayallerini, dillerini ve kültürlerini de götürürler (Adıgüzel, 2016:3). Bu açıklamalardan hareketle göç ile ilgili genel anlamda şu üç temel özelliğe vurgu yapılabilir: Birincisi mekân, ikincisi zaman ve üçüncüsü ise göçün nedenselliği yani göçün niçin yapıldığı ve amacının ne olduğu hususudur (Özyakışır, 2013:7). Göç ile ilgili yapılan tanımların genel hatlarla bu özellikler etrafında şekillendiğini ifade edebiliriz.

Konunun esas aldığı zorunlu/zorla göç olayı ise IOM Göç Terimleri Sözlüğünde "doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketi" şeklinde tanımlanmaktadır. Örneğin mültecilerin, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin hareketleri ve doğal, çevresel, kimyasal, nükleer felaketler, açlık ya da kalkınma projeleri nedeniyle gerçekleşen hareketler zorla göç grubunda yer almaktadır (Perruchoud ve Redpath-Cross, 2013:103). Bu tanımlamadan hareketle "Mülteci göçü" (içinde sığınmacıların da yer aldığı) ise esas itibarıyla, buldukları ülkede siyasi otorite veya rejimle anlaşmazlık, iç karışıklık veya çatışma durumunda olan, zulüm ve baskı gören, bu itibarla pek çok kez can ve mal güvenlikleri tehdit altında olan kişilerin/grupların başka bir ülkeye, genellikle de illegal yollarla ve/veya sahte belgelerle gerçekleştirdikleri göç türü olarak tanımlanmaktadır (Çavuşoğlu, 2006:95). Özetle Suriyeli sığınmacılar zorunlu göç pratiği içinde mülteciler (ülkemizdeki yasal tanımlamada coğrafi çekinceler sebebiyle *sığınmacı* olarak kabul edilmektedirler) olarak başka ülke topraklarında hayata tutunmaya çalışmaktadırlar diyebiliriz.

Suriye'deki iç savaş ve ardından yaşanan zorunlu göç olayı ile birlikte başka bir ülkeye sığınan insanların, yeni bir yer edinmiş olmaları onları göçe zorlayan sebep ve sorunlardan kısmen de olsa kurtarırcın; yeni sorunlarla yüzleşmelerine ve dezavantajlı durumlara düşmelerine sebebiyet vermektedir. Bu dezavantaj durumlarının belki de en ağır faturasını ödeyen/ödemeye devam eden sığınmacı çocukların yaşadığı birçok sorun (entegrasyon, dil, eğitim, çocuk işçiliği vb.) bulunmaktadır. Bunlardan biri olan çocuk işçiliği sorununun ise sığınmacı çocuklar özelinde nasıl deneyimlendiğinin incelenmeye çalışılması ise bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

1. Çocuk İşçiliği

ILO'ya göre çocuk işçiliği, “çoğu kez çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler olarak tanımlanmaktadır (<https://www.ilo.org>). Child Labour'un (2004'den akt. Erbay, 2010) tanımına göre çocuk iş gücü, “çocukları, çocukluklarından, potansiyellerinden ve onurlarından yoksun bırakan, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren bir çalışma” olarak ifade edilmektedir. Bir diğer tanıma göre ise (Alper,1994'den akt. Erbay, 2010), “fizyolojik veya hukuki olarak çocuk kabul edilen yaş sınırları içinde bulunanlardan fikri veya bedeni emeğini arz ederek çalışanlar” çalışan çocuklar olarak tanımlanmaktadır. Çocuk işçiliğine dair bunlardan başka birçok tanımlama daha getirilmiştir (Erbay, 2010:206-207).

Bu tanımları kısaca özetleyen sınıflandırmayı ise Ennew, Myers ve Plateau şu şekilde yapmıştır:

- “Çocuklar tarafından yerine getirilen her türlü çalışma
- Çocukların ekonomik katılımı
- Çocuklar tarafından yerine getirilen tam zamanlı çalışma
- Çocuklar için zararlı olan çalışma
- Okulu engelleyen çalışma
- Tüm ücretli işler
- Ücretli istihdam
- Çocukları sömüren çalışma
- Ulusal çocuk iş gücü kanunlarını ihlal eden çalışma
- Uluslararası standartları ihlal eden çalışma” (Erbay, 2010:207).

Çocuk işçiliğine dair getirilen yasal yaş kısıtlamaları bulunmaktadır. Şöyle ki: “138 Sayılı ILO Sözleşmesi'ne göre (Asgari Yaş Sözleşmesi), asgari çalışma yaşı, on beş yaşın altında olamaz. Çalışma yaşında olanlar dâhil tüm çocukların 182 sayılı ILO Sözleşmesi'nde (En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği Sözleşmesi) tanımlanan çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden korunması gereklidir. Çocuklara zarar verebilecek çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinde hangi yaşta olursa olsun çocuklar çalıştırılmazlar. Türkiye'de ise 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesinde ve ‘Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te çocuk işçi, “On dört yaşını bitirmiş, on beş yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi”, genç işçi de “On beş yaşını tamamlamış, ancak on sekiz yaşını tamamlamamış kişi” olarak tanımlanmaktadır. Aynı yönetmelikte 2. maddede ise tehlikeli işlerde asgari çalışma yaşı on sekiz olarak belirlenmiştir.” Buna göre, çocuklar bu belirlenen yaş sınırlamaları altında kesinlikle çalıştırılmazlar. Ayrıca belirlenen çalışma yaşında olanlar da her iş kolunda ve çalışma koşullarında çalıştırılmazlar. Bu nedenle yasal olarak belirtilen bu sınırlamalar dışında çocukların çalıştırılması, cezai yaptırımları gerektirmektedir (Uyan Semerci, Erdoğan ve Durmuş, 2017:4).

Öte yandan, çocukların yaptığı bütün işler, engellenmesi hedeflenen çocuk işçiliği kategorisine girmemektedir. Onların sağlığına ve gelişimlerine zarar vermeyecek ya da eğitime erişimlerini engellemeyecek işlere genelde olumlu bakılmaktadır. Mesela evde anne babaya

yardımcı olmak, aile ekonomisinde belirli katkı sağlayıcı işler yapmak, okul vakitleri haricinde cep harçlığı için basit işlerde yer almak gibi. Aslında bu tür çalışmalar, çocukların hem gelişimlerine, hem aile birlikteliğine hem de beceri ve deneyimlerini geliştirmelerine katkı sağlayarak toplumda üretken birer birey olarak yetişmelerine kolaylık sağlar. Bunun dışında karşımıza çıkan tablolar, çocuklar için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (<https://www.ilo.org>).

Buna göre;

- Çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işlerde,
- Okula düzenli devam etmelerini engelleyerek eğitimlerini engelleyecek işlerde,
- Okullarından erken ayrılmalarına yol açacak işlerde,
- Çocukları okullarıyla aşırı uzun süren ve ağır işleri beraber yürütmek zorunda bırakan işlerde çalışmaları, çocuk işçiliği kapsamında değerlendirilmektedir (<https://www.ilo.org>).

Çocuk işçiliğinin aşırı biçimlerinin çocukları köleleştirdiği, ailelerinden kopardığı, onları ciddi hastalık, tehlike ve istismarla karşı karşıya getirdiği ve hatta küçük yaşlarda büyük kentlerin sokaklarında kendi başlarının çaresine bakmaya mecbur bıraktığı durumlara sebebiyet verdiği belirtilmektedir. 182 sayılı ILO Sözleşmesi'nin 3. Maddesinde tanımlanan en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği;

- “Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;
- Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan bu işlerin tümü “tehlikeli işler” olarak tanımlanmaktadır” (<https://www.ilo.org>).

ILO'nun 2012-2016 arasını kapsayan “Çocuk İşçiliğinin Küresel Tahminleri” raporunda ise şu gerçekler yer almaktadır:

- “Dünya çapında 5 ila 17 yaş arası 218 milyon çocuk çalışıyor. Bunların arasında 152 milyonu çocuk işçiliğinin kurbanı; bunların neredeyse yarısı (73 milyonu) tehlikeli çocuk işçiliğinde çalışıyor.
- Çocuk işçiliği mağduru olan 152 milyon çocuğun ise neredeyse yarısı 5-11 yaşları arasındadır. 42 milyon (% 28) 12-14 yaş arasındayken; 37 milyonu (% 24) 15-17 yaşları arasındadır.
- Tehlikeli çocuk işçiliği 15-17 yaşları arasında çok yaygındır. Bununla birlikte, tehlikeli çocuk işçiliğinin dörtte biri (19 milyon), 12 yaşından küçük çocuklar tarafından yapılmaktadır.
- Çocuk işçiliğinde 152 milyon çocuktan 88 milyonu erkek, 64 milyonu kızdır.
- Çocuk işçiliğindeki tüm çocukların % 58'i ve tehlikeli işlerde bulunan tüm çocukların % 62'si erkektir. Erkeklerin çocuk işçiliği riskini kızlardan daha fazla karşıladığı

görüüyor, ancak bu, özellikle ev içi çocuk işçiliğinde kızların çalışmalarının yetersiz rapor edilmesinin bir yansıması olabilir” (ILO, 2017).

1.1. Sığınmacı Çocuk İşçiliği

Göçmen ya da mülteci adı her ne olursa olsun, başka bir ülkede yaşamaya çalışmak, çoğunlukla daha ağır ve kötü şartlar altında yaşamaya mecbur olmaktır. Göçmenlerin gittikleri ülkelerde oluşturdukları insan kitlesi, aynı zamanda işçi arzı kitlesi anlamına da gelmektedir. Büyük bir çoğunluğunun yoksulluk ve zor koşullar altında yaşadığı bilinmekle birlikte düşük ücretlerle ağır çalışma koşulları içinde çalıştıkları da bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklik içinde ayrı bir hassasiyete sahip olan göçmen çocukların işçiliği de dikkat çekici bir durumdur.

Hem dünyada hem de ülkemizdeki verilere baktığımızda² zorla yerinden edilmiş insanların neredeyse yarısını çocukların oluşturduğunu görmekteyiz. “Ailelerinden ayrılma, temel hizmetlere erişimde zorluklar ve artan yoksulluk, çocukların erken yaşta evlenmelerini, reşit olmadan veya tehlikeli ve istismara açık koşullarda çalışmak zorunda kalmalarını, okulu bırakmalarını veya evlerinde, topluluklarında ve okullarında şiddete maruz kalmalarını daha muhtemel hale getirmektedir. Çocuk işçiliğinin, Suriyeli çocuklar arasında artış gösterdiği görünmektedir ve çocuğun erken yetişkinlik hayatına zorlanması eğitim hakkının ihlaline neden olmaktadır” (Sezgin, 2016:54). Bu açıklama ve tanımlamaların içeriğinde ele aldığı her bir husus (yoksulluk, eğitim vb. gibi hususlar), çocuk işçiliğinin ne denli hassas bir mevzu olduğunu gözler önüne sermektedir. Bir çocuğun çalışması, ailenin ekonomik olarak geçinememesi, sosyo-ekonomik ihtiyaçlara cevap verememesi, yoksul ve yoksun durumda olması, vb. gibi sebeplere dayanmaktadır. Çocuğun çalışmak zorunda kalması çocuk işçiliği ve çocuk yoksulluğu gibi kavramları gündeme getirmiş ve bu konuda gittikçe artan bir literatürü ortaya çıkarmıştır. Özellikle mülteci veya sığınmacı durumundaki çocuklarla birlikte bu artışın devam edeceğini söylemekte zor olmayacaktır. Çocuklar evin maddi yüküne destek olabilmek için kimi zaman evin yükünü de tek başına omuzlayarak riskli, güvencesiz ve ağır koşullara sahip işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar.

Bu şartlarda iş pazarında yer alıyor olmak, yukarıda da değinildiği gibi ailenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullardan kaynaklanmaktadır. Çocukların iş piyasalarına dâhil olmalarında, babanın işsiz olması, düşük ücretle çalıştırılıyor olması gibi faktörler de etkili olmaktadır. Ancak çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinin başında yoksulluk gelmektedir. Yoksulluk nedeniyle çalışmak zorunda kalan çocukların ruhsal ve bedensel açıdan sağlık durumları da oldukça çok olumsuz etkilenmektedir. Yine çocuğun okula devam edememesi ya da hem okul hem çalışma durumunun aynı anda yürütülmeye çalışılması eğitimlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuz durumlar sadece bunlarla sınırlı değildir. Çocukların her türlü istismara açık hale gelmelerine, can güvenliklerinin olmamalarına, en önemlisi çocukluklarını kaybetmelerine sebebiyet vermektedir. Özetle, çocuk işçiliği sorunu, yoksulluk, eğitimsizlik, işsizlik gibi sosyal sorunlarla iç içedir (Gün, 2017:61; Avşar Kurnaz, 2007:53; Erbay, 2010:207).

Çocuk işçiliğinin dezavantajlarını savaş mağduru çocuklar üzerinden düşünecek olursak daha ciddi sorunlarla karşı karşıya kalınmış olunacaktır. Sığınmacı çocuklar en başta eğitim hakkından mahrum kalmakta, aileleri ile birlikte yaşam mücadelesine ortak olmaktadır. Yetişkinlerin iş bulamaması, bazen de işverenlerin daha düşük ücretlerle çocukları çalıştırmayı tercih etmeleri sonucu çocuk işçiliği artış göstermektedir. Çocukların çalıştırılması kayıt dışılığın yüksek olduğu sektörlerde çocuk emeğinin de artması demektir. Tarlan (2016), özellikle Antep, Kilis, Urfa, Antakya gibi sınır illerinde çalışan Suriyeli çocuk işçilerin çeşitli işlerde (tekstil, kuru meyve fabrikaları, ayakkabı imalat atölyeleri, trikotaj atölyeleri, araba tamirhaneleri, sokaklarda

² Bkz: Küresel Eğilimler Raporu, (2018), <https://www.unhcr.org/globaltrends2018/> ; Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Durumu, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

mendil-su satıcılığı vb. gibi) çalıştığını ve bu iş kollarının kimi zaman yetişkinlerin dahi tehlikeli bulunduğu işler olduğunu ifade etmektedir. Suriyeli çocukların kötü ve ağır iş koşullarında günde 12-14 saat süreyle ve yetişkinlere göre yarı yarıya hatta daha da az bir ücret karşılığında çalıştıklarını belirtmektedir. Bununla beraber, ağır çalışma koşulları altında çalışan çocukların mesleki rahatsızlıklara yakalanma riskinin bulunduğu ve ayrıca çalışma hayatının çocuklarda fiziki ve psikolojik açıdan olumsuz etkiler bıraktığı söylenebilir.

Atasü-Topçuoğlu'nun belirttiği gibi çeşitli sebeplerle farklı ülkelere göç etmek zorunda kalan çocuklar çeşitli insan hakları ihlallerine uğramaktadır. Bunlardan en trajik olanı ise çalışmak zorunda kalmalarıdır. Çocukları ise çalışma hayatına zorlayan nedenler arasında yoksulluk, ebeveyn kaybı, eğitime erişim engeli, sağlık sorunları vb. gibi nedenler sıralanmaktadır. Çocukların genel olarak çalıştığı sektörler ise tarım işçiliği, tekstil, hizmet sektörü ve inşaat işleri olarak tespit edilmiştir (2015: 119-122). Bu tür işlerde ağır koşullarda düşük ücretlerle çalışan çocukların insan onuruna aykırı bir yaşam sürdürdüklerini söylemek zor olmayacaktır. Yine Bayrakçı, Göksoy ve Kahraman'ın (2018: 139) yapmış olduğu alan araştırması sonucunda Suriyeli çocukların marjinal işlerde çalıştığı ve büyük bir kısmının çalışırken kötü muameleye maruz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Göçle birlikte hem göçmenler hem de yerel toplum açısından yeni ilişki biçimleri, toplumsal yapıda değişim, istihdam alanında farklılaşma, sosyal uyum ya da çatışma vb. gibi durumlar yaşanmaktadır. Bütün bu değişimleri deneyimleyen ve göçmen olmanın zorluklarını aileleriyle birlikte taşımaya çalışan çocuklar için ise durum daha karmaşık ve sancılıdır. İş pazarına dâhil olan, sokaklarda çalışan, dilencilik yapan, ekonomik sorunlardan dolayı eğitime devam edemeyen çocuk sayısındaki artış da bunu doğrular niteliktedir. (Harunoğulları, 2016: 30).

Çocuk işçiliği, işsizliğin hem nedeni hem de sonucu olarak ele alındığında yetişkinlerin iş bulamaması, işverenlerin yedek iş gücü deposu olarak çocukları kullanması, mevzuatların ve yaptırımların yetersiz kalması gibi bir kısır döngüye neden olmaktadır. Yetişkin bireyler bu kısır döngü içinde iş bulamamakta, ücret düzeyleri düşmekte ve işsizlik artmaktadır. Ayrıca göçmenlerin yerel iş gücüne göre daha çok tercih ediliyor olması yereldeki işsizlik oranının da artmasına sebep olmaktadır. Böylece yasa dışılığın ve örgütsüzlüğün hâkim olduğu bir iş piyasası ortaya çıkmaktadır. Ancak bu örgütsüzlük içindeki gerçeklik ise şu şekildedir: Yerele göre göçmenlerin, göçmenlerin içinde de çocukların emeğinin daha kolay sömürüldüğü ve istismar edildiğidir. Dolayısıyla bu durum çocuk işgücünün yoksulluğu ve işsizliği sürekli besler hale getirdiğini ortaya koymaktadır (Kulaksız, 2014: 104). Çocuk işçiliği ile ilgili bir diğer dikkat çekici husus ise çocukların genelde insanların çalışmak istemedikleri, ücretini düşük buldukları işlerde çalıştırılmalarıdır. Çocuklar tarlalarda, madenlerde, tehlikeli ve sağlık koşullarını olumsuz etkileyen işlerde çalıştırılmaktadırlar. Çocukların istismar edildiği bu sektörlerde günde 18 saate varan sürelerle çocukların köle gibi çalıştırıldığı tespit edilmiştir (UNICEF, 2005c, 13'den akt. Demir, Atasü-Topçuoğlu ve Akgül, 2015:22). Günümüzde küreselleşme, iç karışıklıklar ve ekonomik krizlerin yarattığı yoksulluk başta olmak üzere yaşanan sosyo-ekonomik ve politik değişimler, çocuk işçiliği sorununun artarak devam edeceği yönünde işaretler vermektedir (Efe ve Uluoğlu, 2015: 47).

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Suriye'deki savaş ve ardından yaşanan zorunlu göç olayı ile birlikte birçok insan için mağduriyet ve sıkıntılarla dolu bir göç hikâyesi başlamıştır. Ülkemize göç eden Suriyelilerin büyük bir çoğunluğunun çocuklardan oluştuğu göz önünde bulundurulursa en mağdur kitlenin de bu grup olduğu söylenebilir. Özellikle savaş mağduru olarak ülkesini terk etmiş çocukların yaşadığı sorunların (yoksulluk, eğitim, barınma, dil, sosyo-kültürel ve ekonomik) gün geçtikçe daha çok derinleştiğini söylemek pek de zor olmayacaktır. Bu sorunların derinliği ve ağırlığı altında ezilen

sığınmacı çocukların bir kısmı çalışmak zorunda kalmaktadır. En başta ekonomik sıkıntılar içindeki hayatlarını bir nebze de olsa rahatlatmak için çocuklar ailelerine destek olmayı tercih etmektedirler. Ancak çocuk işçiliğinin çocukların fiziksel, ruhsal, ahlaki ve sosyal açılardan ne kadar olumsuz etkilere sahip olduğu bilinen bir gerçekliktir. Suriyeli çocukların sıkıntılı yaşam koşullarına ek olarak ağır çalışma koşullarına maruz kalmaları, sorunları daha karmaşık ve çok boyutlu bir hale getirmektedir. Bu nedenle sığınmacı çocukların çalışma koşullarının tespiti ve durumun sosyolojik analizinin yapılarak problemlerin tespit edilmeye çalışılması bu araştırmanın ana amacını oluşturmaktadır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Ülkemize göç eden Suriyeli nüfusun akışkan olması, başka bir ifadeyle sürekli değişiklik göstermesi, nüfusa ait istatistiksel saptama ve analizlerin de sürekli güncellenmesini gerektirmektedir. Türkiye'deki Suriyeli nüfusun akışkan ve değişebilir olmasına karşılık; bu nüfusa ait istatistiki bilgilerin yeterince analitik olmaması, Suriyeli nüfusa ait resmi bilgilerin muğlak, yetersiz ve değişken olması gibi nedenler çalışma evrenini belirlemede karşılaşılan önemli bir sınırlılık durumudur. Suriyeli sığınmacıların cinsiyet, medeni durum, yaş, hane dağılımı vb. gibi değişkenlere göre dağılımları hakkında ayrıntılı (özellikle il bazında) bir veri analizi yapılmamış olup sadece kayıt altına alınmış Suriyeli sığınmacıların il bazlı sayısal dağılımları ile yaş ve cinsiyet durumlarına ilişkin dağılımları verilmiştir. Çalışmanın evren ve örnekleminin tespiti için gerekli olan Suriyeli sığınmacı çocukların yaş grupları ile cinsiyet durumlarına ilişkin verilerin il bazlı ayrıntılı analizlerinin bulunmuyor olması,³ çalışmanın evren ve örneklemini belirlemedeki en büyük sınırlılıklardan birini oluşturmaktadır. Bu sınırlı bilgilerden hareketle çalışmanın evren ve örnekleminin belirlenmesi için şu aşamalar izlenmiştir:

a. Elazığ ilindeki kayıtlı Suriyeli sığınmacı çocuk sayısına ilişkin net bir rakam bulunmamaktadır. Bu da çalışma evren ve örnekleminin belirlenmesindeki önemli sınırlılıklardan biridir. Çalışma evren ve örnekleminin belirlenmesi için Elazığ İl Milli Eğitim Müdürlüğü Hayat Boyu Öğrenme Bürosundan Elazığ'da eğitim gören kayıtlı Suriyeli sığınmacı çocuk sayısı bilgisi elde edilmiştir. Buna göre 2016-2017 eğitim-öğretim yılında kayıtlı Suriyeli sığınmacı çocuk sayısı 735'tir.

b. Bu kayıtlı çocukların bulunduğu hanelerde en az bir okula giden ve bir de eğitim çağında olup da okula gitmeyen çocuk olduğunu varsayarsak yukarıdaki kayıtlı çocuk sayısının iki katı kadar bir sayı elimizde olacaktır. Böylece çalışma evrenimiz 1500 olarak belirlenmiş olmaktadır.

c. Bir önceki kategoride yer alan bilgilerden hareketle; Araştırmamızın örneklem büyüklüğünün belirlenmesi amacıyla Alpha değeri 0.05 ve %5 örneklem hatası ile $p=0.5$, $q=0.5$, $t=1.96$ değeri alınıp hesaplandığında örneklem büyüklüğümüzün 384 bireyden oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Ancak saha çalışması esnasında kimi çocukların kendilerinin kimilerinin ise ailelerinin istememesi nedeniyle görüşme sağlanamamıştır. Bazı çocuklarında soruları cevaplamada çekimser davranması ve araştırma sorularından alınan cevapların araştırmanın niteliği açısından katkı sağlamayacağı düşüncesiyle görüşmeler yarıda bırakılmıştır. Bu nedenle çalışma örneklem grubumuz 308 katılımcı sınırlı kalarak araştırma tamamlanmıştır.

d. Çalışmamız kapsamında belirlenen örneklem dahilinde göçmen çocuk olgusu araştırmamız için önemlidir. Bu nedenle hane bazında elde edilmiş olan veriler, 10-18 yaş aralığındaki okul çağındaki çocuklara ait verilerden oluşmaktadır.

³ İç İşleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nden Doğu Anadolu Bölgesindeki Suriyelilerin illere göre hane sayısı, cinsiyet, yaş, medeni durum, oturulan yer dağılımları istenmiştir. Ancak bu bilgilerin belirtildiği şekillerde illere göre dağılımının analiz edilmediği ifade edilmiştir.

Temsil yeteneği ve yeterliliğini sağladığını düşündüğümüz 308 kişiden oluşan örneklem grubumuzun tespitinde ise olasılığa dayalı olmayan “uygun örneklem seçim tekniği” kullanılmıştır. Olasılığa dayalı olmayan örneklem türlerini; evrendeki eleman sayılarını araştırmacının örnekleme yer alma olasılığını bilmediği durumlarda, yani evrenin sınırlarının bilinmediği durumlarda ve evrene genelleme yapmanın mümkün olmadığı araştırmalarda bu tip örneklemleri kullanması mümkündür. Kısacası yukarıda da belirtilen sınırlı durumlar ve pratik gerekçelerle, temsil yeteneğinin belki de bir dereceye kadar sağlanmasıyla, olasılığa dayalı olmayan bir örnekleme başvurulabilir. Ayrıca olasılığa dayalı olmayan örneklemlerde, yansızlık kuralına uymak yerine belli özellikleri taşıması şartı aranmaktadır (Özen ve Gül, 2007:412). “Uygun örnekleme tekniği”nin de seçilmesinin nedeni, araştırmacının pratik bir şekilde ulaşabileceği örneklem elemanlarını seçebilmesidir. Uygun örnekleme tekniği, özellikle araştırmacının örnekleme belirleme, tasarlama ve ulaşma durumunun çok zor olduğu hallerde kullanılan yaygın bir örneklemedir. Bu teknik bazen evrendeki elemanların hepsinin belirlenmesinin imkânsız olduğu durumlarda kullanılır (Özen ve Gül, 2007:413). Yukarıda sıralandığı şekilde belirlenen evren sayısından yola çıkılarak elde edilen örneklem grubuna ulaşmak için herhangi bir kriter mevcut olmadığından (yaş, cinsiyet, adres, mekân, vd.) bu tekniğin kullanılması uygun görülmüştür. Araştırmada yarı yapılandırılmış anket formu uygulanmıştır. Ayrıca araştırmanın saha kısmı esnasında ise çocuklarla yapılan görüşme ve sahaya dair gözlemlerden notlar alınmıştır. Anket formları uygulanıp veriler elde edildikten sonra, yarı kapalı ve açık uçlu sorulara verilen yanıtlara göre bu sorular çoktan seçmeli hale getirilerek, tüm veriler SPSS-25 Paket programına aktarılarak veri analizi yapılmıştır.

3. Bulgular

Gerek çocuk işçiliği gerekse de sığınmacı çocuklarla ilgili yapılan açıklamalar, değerlendirmeler ve elde edilen çeşitli veriler konunun ne denli hassas bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle araştırmamız özelinde Suriyeli çocukların çalışma durumları ve koşullarının nasıl olduğunu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Suriyeli sığınmacı çocukların çalışma durumlarını gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Suriyeli Sığınmacı Çocukların Çalışma Durumlarına Göre Dağılımı

	Sayı	%
Okuldan sonra çalışıyorum	5	1,6
Yaz tatillerinde çalışıyorum	22	7,1
Düzenli olarak bir işte çalışıyorum	57	18,6
Düzensiz olarak bir işte çalışıyorum	21	6,8
Çalışmıyorum	203	65,9
Toplam	308	100,0

Suriyeli sığınmacı çocukların %1,6’sı okuldan sonra çalışmakta, %7,1’i yaz tatillerinde çalışmakta, %18,6’sı düzenli olarak bir işte çalışmakta, %6,8’i düzensiz olarak bir işte çalışmakta ve %65,9’u hiçbir şekilde çalışmamaktadır. Tablodan aktif bir şekilde çalışan çocukların (okuldan sonra çalışanlar ile düzenli olarak çalışanlar) sayısının 62 (%20,2) olduğu görülmektedir. Bunun dışında düzenli ve düzensiz bir şekilde çalışan çocukların toplam sayısı 105 (%34,1)’tir. Ankete katılan 308 çocuktan 105’nin düzenli veya düzensiz bir şekilde bir işte çalışıyor olması önemli bir bulgudur.

Çocukların çalışıyor olması, elbette içinde buldukları koşulların etkisiyle (en başta yoksulluk ve sefalet içinde yaşamak) oluşan zorunlu bir süreç olarak değerlendirilebilir. Yoksulluk olgusuna ilişkin literatürde konunun, mutlak yoksulluk, kentsel yoksulluk, çalışan yoksulluk vb. gibi birçok özel başlık altında incelenebilecek bir derinliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Örneğin kent yoksulları açısından bakacak olursak meseleye, bu insanlar hayatta kalabilmek ve ekonomik zorluklara karşı direnebilmek adına çoğunlukla doğrudan ekonomik faaliyetlerin (enformel sektörün) içinde yer almaktadırlar. Sistemin kendi yaşantılarını yasallaştırma imkânı sunmadığı kent yoksulları, ekonomik ilişkilerin yer aldığı mekânların dışında ya da kendi aralarında kurdukları ilişki ağlarıyla (Suriyelilere ait dükkân, lokanta gibi işletmeler açmak vb.) yaşama tutunabilmektedirler. Bu sebeple varoşlarda, gecekonduarda yaşayan kent yoksulları, bu zorlukların üstesinden gelebilmenin bir yolu olarak da çocuklarını çalıştırabilmektedirler (Gün, 2007:88). Ayrıca, çalıştıkları halde geçinemeyen, kendilerini idame ettirmede sıkıntılar yaşayan, insanca yaşama ölçütlerinin altında kalan kesim de çalışan yoksullar olarak nitelendirilmektedir. Dünya politik gündemini meşgul eden bu kavram, son yıllarda özellikle globalleşmeyle birlikte, hizmet ekonomisine geçiş, göç, sendikaların dağılması, devletin yasal müdahale alanının daralması gibi sebeplerle ortaya çıkmıştır (Aytaç, 2013:71). Bu sınıflama ve tanımlamaların her birini Suriyeli sığınmacılar özelinde de rahatlıkla gözlemleyebilmekteyiz. Yoksulluğu ve görünümünü her şekliyle izleyebildiğimiz sığınmacıların mevcut durum ve konumları bu nedenle birçok araştırmaya konu olmaktadır. İşin ekonomik boyutu aslında Suriyeli sığınmacıların hayata tutunma stratejileri hakkında da bilgi vermektedir.

En belirgin haliyle bu stratejik ya da mecburi tutum, ekonomik olarak hayatlarını idame ettirmeye çalışan Suriyeli sığınmacıların düşük ücretlerle çalışmaya razı olmalarında görülmektedir. Düşük ücret ailenin geçimini sağlamaya yetmediğinden, ailede çalışacak başka kimse olmadığından ya da ebeveynin iş bulamamasından kaynaklı vb. gibi nedenler çocukların iş piyasasına dâhil olmalarına sebebiyet vermektedir. Yabancıları oldukları topraklarda, hayata tutunmaya çalışan sığınmacılar her türlü işi yapmaya razı bir halde çalışmaktadırlar.

Ankete katılan Suriyeli sığınmacı çocukların çalışma durumları ile yaş ve cinsiyetlerine göre dağılımına ilişkin çapraz tabloya bakacak olursak;

Tablo 2: Suriyeli Sığınmacı Çocukların Yaş Dağılımlarına Göre Çalışma Durumları

Yaş	Okuldan sonra çalışıyorum		Yaz tatillerinde çalışıyorum		Düzenli olarak bir işte çalışıyorum		Düzensiz olarak bir işte çalışıyorum		Çalışmıyorum		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
10	2	6,5	2	6,5	1	3,2	0	0	26	83,8	31	100
11	0	0	3	6,7	3	6,7	1	2,2	38	84,4	45	100
12	2	4,7	4	9,3	3	6,9	2	4,7	32	74,4	43	100
13	0	0	7	14,0	6	12,0	4	8,0	33	66,0	50	100
14	0	0	0	0	5	19,2	4	15,4	17	65,4	26	100
15	1	3,3	0	0	6	20,0	5	16,7	18	60,0	30	100
16	0	0	4	14,8	7	25,9	3	11,1	13	48,2	27	100
17	0	0	2	6,2	14	43,8	1	3,1	15	46,9	32	100

18	0	0	0	0	12	50,0	1	4,2	11	45,8	24	100
Toplam	5	1,6	22	7,1	57	18,5	21	6,8	203	66,0	308	100

Çalışmaya başlama yaşı, hem fiziksel hem de ruhsal gelişimi doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Çalışmaya başlama yaşı düştükçe, çocukların bu durumdan etkilenme düzeyleri de artmaktadır (Duyar ve Özener, 2003:92). Gerekli önlemler alınmasına ve yasal düzenlemeler yapılmasına rağmen, dünya üzerinde milyonlarca çocuğun 5 yaşından itibaren iş gücü olarak kullanıldığı bilinmektedir (ILO, 2017). Çocuk işçiliğindeki küçük yaş durumu, çocuğu gelişimsel, psikolojik, sosyal açılardan olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırmamıza dâhil olan Suriyeli çocuklar ise belli bir yaş aralığındaki çocuklardan (10-18) oluşmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere en düşük yaş grubu olan 10 yaşındaki çocukların dahi çalışma hayatında yer alıyor olması, çocuk işçiliğini özellikle sığınmacılarla birlikte daha kolay görünür hale getirmektedir.

Suriyeli sığınmacı çocukların yaş dağılımlarına göre çalışma durumları tablodaki gibidir. Buna göre çalışma hayatı içerisinde yer alan veya almış olan çocukların yaş kategorilerine göre dağılımları şöyledir: 10 yaşındaki çocukların %16,2'si, 11 yaşındakilerin %15,6'sı, 12 yaşındakilerin %25,6'sı, 13 yaşındakilerin %34'ü, 14 yaşındakilerin %34,6'sı, 15 yaşındakilerin %40'ı, 16 yaşındakilerin %51,8'i, 17 yaşındakilerin %53,1'i ve 18 yaşındakilerin %54,2'si bir şekilde çalışma hayatı içerisinde yer almaktadır. Çalışma hayatı içerisinde yer almayan "çalışmıyorum" diyen çocukların yaş kategorilerine göre dağılımları ise şöyledir: 10 yaşındakilerin %83,8'i, 11 yaşındakilerin %84,4'ü, 12 yaşındakilerin %74,4'ü, 13 yaşındakilerin %66'sı, 14 yaşındakilerin %65,4'ü, 15 yaşındakilerin %60'ı, 16 yaşındakilerin %48,2'si, 17 yaşındakilerin %46,9'u ve 18 yaşındakilerin %45,8'i çalışma hayatı içerisinde yer almamaktadır. Sayıca en az kategoride yer alan 18 yaşındaki 24 çocuğun durumu diğer kategorilerle kıyaslandığında, 18 yaşındaki "çalışmayan" çocukların %45,8 dağılım ile en az bir oransal dağılım içinde yer aldığını görmekteyiz. Yine çalışma hayatı içerisinde de %54,2 ile diğer kategorilere göre en fazla dağılım gösterdiğini de görmekteyiz. Bu durum aslında yaş faktörünün çalışma hayatında aktif olmadaki oynadığı rolünü bizlere göstermektedir.

Bu tablodaki dikkat çekici bir diğer husus, çalışmanın seçildiği 10-18 yaş aralığındaki bütün kategorilerde çalışma hayatında her yaşta çocuğun bulunmuş olmasıdır. Çocukların içinde bulunduğu yaşam koşulları onları başta ekonomik açıdan zorlamaktadır. Ekonomik yetersizlikler ve yoksulluk halleri çocukları, yaş durumları fark etmeksizin, çalışmak zorunda bırakmaktadır. Bu zorunluluk durumu çocuğu psiko-sosyal açılardan olumsuz yönde etkilemektedir. Küçük yaşta çalışmak zorunda kalan çocukların sadece bedenleri değil, çocuklukları da zarar görmektedir. Oyun hakkından mahrum kalan, eğitime devam edemeyen ve birer yetişkin gibi hanenin ekonomik sorumluluğunu üstlenen çocuklar sosyal hayattan uzak kalmaktadırlar. Bu nedenle çocukların çalışma hayatı içerisinde yer almalarının neden olduğu birçok olumsuz faktör bulunmaktadır.

Tablo 3: Suriyeli Sığınmacı Çocukların Cinsiyet Dağılımlarına Göre Çalışma Durumları

Cinsiyet	Okuldan sonra çalışıyorum		Yaz tatillerinde çalışıyorum		Düzenli olarak bir işte çalışıyorum		Düzensiz olarak bir işte çalışıyorum		Çalışmıyorum		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Erkek	5	3	18	10,6	54	32	18	10,6	74	43,8	169	100
Kız	0	0	4	2,8	3	2,2	3	2,2	129	92,8	139	100
Toplam	5	1,6	22	7,2	57	18,5	21	6,8	203	65,9	308	100

Suriyeli sığınmacı çocuklardan, çalışan/çalışmış erkek çocukların oranı %56,2 iken kız çocukların oranı ise %7,2'dir. Düzenli bir işte çalışan erkek çocukların oranı %32'dir ve kategorideki en fazla aralığı oluşturmaktadır. Hiçbir şekilde çalışmayan çocukların toplam sayısı 203'tür. Bu sayının da %92,8'ini kız çocukları oluşturmaktadır. Erkek çocukların ise %43,8'i hiçbir şekilde çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Buna göre erkek çocukların kız çocuklarına göre daha fazla çalışma hayatına dahil oldukları ortaya çıkmaktadır.

3.1. İş Arama ve Çalışmaya İsteklilik Durumu

Çalışmayan çocuklara (aktif olarak çalışan (hem okuldan sonra hem de düzenli bir şekilde çalışan çocuklar aktif çalışanlar olarak değerlendirilmiştir) 62 çocuk dışında), iş arayıp aramadıkları ile çalışıp bir gelirlerinin olmasını isteyip istemedikleri de sorulmuştur. Buna göre alınan cevaplara ilişkin dağılım şöyledir:

Tablo 4: Çalışmayan Çocukların İş Arama Durumları

	Sayı	%
Evet, iş aradım/arıyorum	30	12,2
Hayır, aramadım/aramıyorum	216	87,8
Toplam	246	100,0

Tabloya göre, aktif olarak düzenli bir şekilde çalışmayan 246 Suriyeli çocuğun 30'u (%12,2) çalışmak için iş aradıklarını ifade etmişlerdir. 216'sı ise (%87,8) iş arayışında olmadıklarını belirtmiştir. Bir önceki tablodan düzenli veya düzensiz olarak çalışan çocukların toplam sayısına (105), iş arama durumundaki çocuklarında bir iş bulup çalışacaklarını varsayıp eklediğimizde bu sayı 135 (%46,3) olacaktır. Böylelikle, çalışan ya da çalışma durumuna yakın olan sığınmacı çocukların oranının hayli yüksek olduğuna ulaşılmaktadır.

Ayrıca Suriyeli sığınmacı çocuklardan aktif olarak çalışmayan çocuklara, çalışmayı isteyip istemedikleri de sorulmuştur. Bu soruyla, ailelerinin çalışmasını istemediği halde çocukların kendilerinin çalışmayı isteyip istemediği, okula gitmek yerine çalışmayı mı istediği ya da ailesinin maddi sıkıntıları nedeniyle çalışmak mı istediği şeklindeki durumlarında tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü kimi çocuklar, ailelerine destek olmak için iş bulmaya çalıştıklarını, kimisi de okula gitmediğinden onlar için çalışmanın daha faydalı olduğunu düşündüğünden

çalışmayı istediklerini belirtmişlerdir. Aşağıda bazı çocukların bu durumla ilgili ifadelerine yer verilmiştir:

“Çalışmayı isterim ama sadece tatillerde. Ailemin ihtiyacı var çünkü.” (E,13)

“Para kazanmak lazım geçim için ama saatler fazla ücret çok düşük. Ben de bulamıyorum işte.” (E,18)

“Okula gitmiyorum, en azından berbere gidip meslek öğrenmek istiyorum.” (E,12)

“Maddiyat sıkıntımız var.” (E,18)

“Ailemin ihtiyacı var.” (E,14)

“Çalışmayı isterim, aileme yardım etmek istiyorum. Ama annem babam izin vermiyor. Küçüksün diyorlar.” (E,14)

“Para kazansak daha iyi.” (E,16)

“Para lazım ama biraz dilde zorlanmasak belki iş bulmak kolay olur.” (E,11)

“Maddiyat lazım, abim de çalışmıyor çünkü.” (E,11)

“Kızların yanında iş olursa çalışırım. Aileme yardım etmiş olurum.” (K,11)

“Ben çalışmayı istiyorum ama ailem izin vermiyor kız olduğum için.” (K,15)

“Evde çok sıkılıyorum, uğraşacak bir şeyler olsun istiyorum.” (E,15)

Çocukların ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, çocukların çalışarak ailelerine destek olmayı, meslek öğrenmeyi ve uygun koşullar olduğunda çalışmayı istediğini görmekteyiz. Kimi çocuklar ise, cinsiyet durumu nedeniyle (kız olmaları) çalışma hayatına dâhil olamadıklarını ya da durumlarına uygun iş bulamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumdaki çocuklar, ailelerinin kız çocuklarını çalıştırmak istememesi nedeniyle çalışmamaktadırlar. Bu da Suriyeli ailelerin geleneksel, ataerkil bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışmayan çocuklara çalışmayı isteyip istemedikleri sorulmuştur. Buna ilişkin verilerin dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 5: Çalışmayan Çocukların Bir İşte Çalışmayı İsteme Durumları

	Sayı	%
Evet, isterdim	54	22
Hayır, istemezdim	192	78
Toplam	246	100,0

Tablo 2’de Suriyeli sığınmacı çocuklardan 62’sinin aktif bir şekilde (okuldan sonra çalışanlar ile düzenli bir işte çalışanların) çalışma hayatının içerisinde yer aldığı sonucu çıkmıştı. Geriye kalan 246 çocuğun ise ya çalışmadığı ya da düzensiz şekillerde çalıştığı ortaya çıkmıştı. Bu 246 çocuğu ise aktif olarak çalışmayan yani günlük çalışma hayatı içerisinde olmayan çocuklar kategorisi olarak değerlendirmekteyiz. Bundan hareketle Suriyeli sığınmacı çocuklardan aktif bir şekilde çalışmayanlar (246 çocuğun) içinden %22’sinin çalışmayı istediği, %78’inin ise istemediği tespit edilmiştir. Çalışmayan çocukların da çalışmayı istemeleri içinde buldukları koşulların zorluklarından kaynaklanmaktadır. Ancak aileler okula gitmeleri taraftarı olduklarından, cinsiyet farkından ya da yaşları küçük olduğundan dolayı çocuklarının çalışmalarını istememektedir.

Buna göre, aktif olarak çalışan (okuldan sonra çalışanlar ile düzenli bir şekilde çalışan 62 çocuk) ve düzensiz de olsa çalışma hayatında yer alan (yaz tatillerinde çalışanlar ile düzensiz olarak çalışan 43 çocuk) toplam 105 çocuk ile birlikte çalışmaya istekli 54 çocuğu da eklediğimizde bu sayı 159 (%56,1) olmaktadır. Çalışan ve çalışmaya meyilli durumdaki çocukların sayısındaki bu yüksek oran, aslında Suriyeli sığınmacı ailelerin ciddi anlamda sıkıntılarının olduğunu göstermektedir.

3.2. Çocukların Çalıştıkları İşler

Suriyeli sığınmacıların ülkemize gelmesiyle birlikte ortaya çıkan en belirgin etkilerden biri ekonomik alanda olmuştur. Bunu da sanayide, tarımda, küçük çaplı işlerde enformel yollarla ucuz iş gücü olarak çalıştırılmalarında görebilmekteyiz. İşverenler açısından da bu durum birer fırsat olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, sığınmacıların bu tür işlerde yani vasıfsız iş gücü gerektiren iş kollarında çalışmaları, bu alandaki açığın da kapanmasını sağlamaktadır. Bu durum aslında ekonomik anlamda olumlu bir etki sağlamaktadır (Sayın, Usanmaz ve Aslangiri, 2016: 9; Tunç, 2015: 52). Her ne kadar ekonomik açıkları kapatma adına bu durum olumlu bir işlev görse de sığınmacıların bu tür işlerde illegal şekillerde çalıştırılmaları en başta insani açıdan olumsuz bir tabloyu karşımıza çıkarmaktadır. Buna bir de çocukların çalıştırılması eklendiğinde sonuç çok daha içler acısıdır.

Atasü-Topçuoğlu (2015), göçmen çocukların emeklerinin kullanıldığı alanları ise şöyle sıralamaktadır:

“a. Tekstil sektörü: Kentlerde küçük işletmelerde kaçak olarak çalıştırılıyorlar. Kimi zaman aileleriyle birlikte, kimi zamansa tek başlarına.

b. Hizmet sektörü: Tezgâhtarlık, internet kafelerde garsonluk, bar gibi yerlerde çalışma.

c. Mevsimlik tarım işçiliği: Mevsimlik tarım kayıtsız, örgütsüz ve kötü koşullarda çalışma biçimlerinden birisi.

d. Çobanlık: özellikle Afgan çocukların çobanlık yaptığı biliniyor.

e. İnşaat işçiliği: İnşaatta çalışma gün bazında oluyor, günlük 60 TL ücret alıyorlar” (Atasü-Topçuoğlu, 2015:122).

Bu çalışma özelinde ise Suriyeli sığınmacı çocukların Elazığ il merkezinde hangi iş kollarında ve nerelerde çalıştığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna ilişkin ortaya çıkan verilerin dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: Suriyeli Sığınmacı Çocukların Çalıştıkları İşler

	Sayı	%
Sanayide	27	25,7
Çeşitli dükkân işlerinde	39	37,1
Mağaza, çanta, gelinlik, tuhafiyeye gibi tekstil işlerinde	3	2,9
Pazarda, sebze halinde	8	7,6
İnşaat, boyacılık/alçı işi vb. gibi işlerde	5	4,8
Bazı fabrika kollarında	8	7,6
Tarla işleri, Çiftçilik	3	2,9

Mendil satma, ayakkabı boyacılığı, karton/hırdavat toplama işi	4	3,8
Taşımacılık, hamallık	2	1,9
Yevmiyeli işlerde	2	1,9
Diğer	4	3,8
Toplam	105	100,0

Ankete katılan Suriyeli sığınmacı çocuklardan herhangi bir işte faal olarak çalışanlar ile çalışmış olanların yaptıkları işlere göre dağılımı tablodaki gibidir. Buna göre, sanayide çalışanlar %25,7'dir. Sanayide çalışan çocuklar; araba tamiri, tamirat, demir işi, alüminyum işi, cam işi, tahta kesimi, dükkân temizliği, çadır işi gibi işlerde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Çeşitli dükkân işlerinde çalışan Suriyeli çocuklar %37,1'dir. Çeşitli dükkân işleri; terzi, berber, kahvehane, eczane, lokanta, mobilya, fırın, elektrikçi, tahıl ürünleri vb. gibi dükkân/küçük işletme yerleri diyebileceğimiz iş yerlerinde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Mağaza, çanta, gelinlik, tuhafiyeye gibi tekstil işlerinde çalışan çocuklar %2,9; pazarda, sebze halinde çalışanlar %7,6; inşaat, boyacılık/alçı işi vb. gibi işlerde çalışanlar %4,8'dir. Bazı fabrika kollarında (tavuk, plastik kaşık-çatal, tel, yoğurt, çimento fab. vb. gibi) çalışan çocuklar %7,6'dır. Tarla işleri, çiftçilik yapan çocuklar %2,9'dur. Mendil satma, ayakkabı boyacılığı, karton/hırdavat toplama işi yapan çocuklar %3,8'dir. Taşımacılık, hamallık yapan çocuklar %1,9'dur. Yevmiyeli işlerde çalışan çocuklar %1,9'dur. Diğer (Dernek, cami temizliği, tercümanlık gibi) grubunda yer alan çocuklar ise %3,8'dir.

Suriyeli sığınmacı çocukların, ailesine gelir sağlamak için bedenen ağır, zor koşullara sahip ve riskli işlerde çalıştığı görülmektedir. Ayrıca güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar. Çocukların büyük bir çoğunluğu çeşitli dükkân işlerinde ve sanayide çalışmaktadır (%62,8). Bu işlerde genelde tam zamanlı veya kimi zaman daha fazla sürelerde çalışmaktadırlar. Ayrıca bu işlerin en az asgari ücret düzeyinde çalışılması gereken işler olmasına rağmen, çocuk ve aynı zamanda sığınmacı oldukları için aldıkları ücretler genelde asgari ücretin çok altında olmaktadır. Çalışma durumu ile ilgili, görüşmeler esnasında dikkatimizi çeken ayrıntılardan biri, hanede baba olmasına rağmen ebeveynin değil de çocukların çalışıyor olmasıdır. Bu durumu baba (çalışabiliyor durumda ise), işverenlerin kendilerini yaşlı ve çalışamaz bulduğunu, çocukların daha genç oldukları için onların çalıştırılmak istendiğini belirterek, bundan dolayı çocuklarının çalışmaya mecbur kaldıklarını ifade etmişlerdir. Çocuk emeğinin kolay ulaşılır, ucuz ve yönetilebilir olmasından dolayı çocuk emeğinin iş pazarında yer almaya başlaması, yetişkinlerin de iş bulamaması ve dolayısıyla işsiz kalmalarına neden olmaktadır (Toran, 2010:308). Yetişkin bireylerin işsiz kalması ve dolayısıyla yoksullukları, çocukları da doğrudan etkilemekte çocuk işçiliğine zemin hazırlamaktadır. Bu da çocukların aile içindeki etki ve konumlarının değişmesine, ailenin ve çocuğun da sosyal, kültürel, psikolojik açılardan olumsuz yönde etkilenmelerine sebebiyet vermektedir. Çocuk işçiliğinin nedenleri arasında; ailelerin kalabalık nüfuslu olması (özellikle Suriyeli ailelerde sıkça karşılaştığımız bir durum), ebeveynlerin kolayca iş bulamamaları, ebeveyn kaybı, yoksulluk, geleneksel bakış açısı, eğitime erişimde yaşanan sıkıntılar, işverenlerin çocuk iş gücüne olan talebi, mevzuat ve uygulamaların yetersizliği vb. gibi birçok neden, çocukların bir kısmının kendi bir kısmının da ailelerinin istekleriyle küçük yaşlardan itibaren çeşitli işlerde çalışmalarına yol açmış, açmaya da devam etmektedir (Harunoğulları, 2016:44-49; Avşar ve Ögütoğulları, 2012:12; Karaman ve Özçalık, 2007: 33).

Suriyeli çocukların işçiliği ile ilgili yapılan çalışmalardan birinde; "Türkiye'de geçici koruma altında bulunan ve ekonomik faaliyetlerde yer alan Suriyeli çocuklara yönelik herhangi bir resmi veri olmasa da beyana dayalı kanıtlar ve alanda yapılan gözlemler, bu çocukların çocuk işçiliğinin en kötü türü olarak tabir edilebilecek koşullarda çalıştıklarını ve çocukları çalıştırdıklarını

Türkiye’de yaşayan Suriyeli aileler için ekonomik zorluklarla mücadele edebilmenin en yaygın yolu haline” geldiğini göstermektedir (Soyalp, 2016:12). Bu araştırma çıktısı bizim de araştırmamızı destekler niteliktedir. Öyle ki araştırmamız kapsamında sığınmacı çocukların ekonomik sıkıntılar nedeniyle ağır koşullarda çalışmak zorunda kaldıkları tespit edilmiştir. Hatta kimi Suriyeli ailelerde çalışabilecek nitelikte olan babanın, işverenlerin kendilerine iş vermeyi istemediği için daha fazla iş arayışına girmediği veya iş koşullarını ağır, yorucu veya düşük ücretli bulmalarından dolayı çalışmayı istemediği tespit edilmiştir. Bu durum gözlemlerimize göre, babanın dolayısıyla ailenin, çocuğunun çalışmasından rahatsızlık duymayan, rahat ve kolaycı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu tür hanelerde de çalışan kesim ne yazık ki genelde çocuklar olmaktadır.

Göçmen ailelerin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve iş gücü piyasasının yapısal durumu, Suriyeli çocukların kötü ve ağır koşullarda çalışmalarına sebebiyet vermektedir. Suriyeli çocukların işgücü piyasasına dâhil olmalarının en önemli nedenleri arasında “ailelerin yeterli gelir elde edememeleri, çocukların çalışması önünde ciddi engellerin olmaması, çocuk iş gücüne olan talebin yüksek olması ve onlara iş teklif edenlerin düşük ücretle çalıştırmayı tercih etmeleri ve çocukların okul ile ilişkilerinin sekteye uğraması” gelmektedir (Lordoğlu ve Aslan, 2018:719). Bu konu ile ilgili yapılan bir diğer araştırma sonucunda ise şu veriler yer almaktadır: “İstanbul bölgesinde yaşayan Suriyeli göçmen ailelerin % 46.9’nun çocukları ya ailelerine yardım etmek için çalışmak zorunda olduklarından (% 26.6) ya da aileler çocukların okul masraflarını karşılayamadıklarından (% 20.3) okula gitmemektedir. Aynı araştırma kapsamında Suriyeli göçmen ailelerin % 27-28’nin çocukları çalışmak zorunda olduklarından onları okula göndermediklerini beyan etmişler.” (Kaya ve Kırac, 2016: 27-28’den akt. Lordoğlu ve Aslan, 2018:723).

Çocukların çalıştırılmasının neden olduğu birtakım riskler bulunmaktadır. Bunlar (Çocuk İşçiliği İle Mücadele, 2004:31-32; akt. Erbay: 2010:220);

- **“Biyolojik tehlikeler:** Bakteriler, virüsler, parazitler, tehlikeli hayvan ve böceklerden kaynaklanan tehlikeler.
- **Fiziksel tehlikeler:** Aşırı sıcak ya da soğuk, gürültü, yüksek ses, titreşim ya da radyasyon.
- **Kimyasal tehlikeler:** Eriyikler, yanıcı ve patlayıcı maddeler, tarımda kullanılan kimyasal içerikli madde veya ilaçlar.
- **Ergonomik tehlikeler:** Ağır yük taşıma, çok hızlı ya da sürekli tekrara dayalı hareketler, işyerinin rahatsız edici çalışma konumları vb.
- **Psikolojik tehlikeler:** Yalıtılmışlık, tehdit, aşırı çalışma, denetim ve tercihte bulunma imkânının olmaması, suiistimal, vb.
- **Çalışma koşulları:** Uzun çalışma saatleri, gece vardiyası, düşük ücret ya da sözleşme dışı çalışma.
- **Çalışma ortamları:** Yeraltında-su altında çalışma, tehlikeli yüksekliklerde ya da çok dar mekânlarda çalışma, bakımı iyi yapılmayan tehlikeli makine, donanım ve aletlerin bulunduğu yerlerde çalışma” şeklinde sıralanmıştır.

Suriyeli sığınmacı çocukların çalıştığı iş kollarına baktığımızda yukarıda sıralanan hemen hemen bütün risk alanlarının içinde yer aldıklarını görebilmekteyiz.

Çocuk işçiliğinin yani çocuk emeğinin sömürülmesinin sığınmacı veya mülteci olarak ülkemizde yaşayan grupta daha yüksek oranda olduğunu yukarıdaki araştırmaya benzer çalışmalar da bizlere göstermektedir. Tabloya genel olarak baktığımızda, sığınmacı çocukların ağır koşullara sahip iş kollarında çalıştıklarını görmekteyiz. Çocuk işçiliğinin çocukların bedenlerini nasıl yıpratıldığını çocuklardan birinin ifadesinden de anlayabiliriz:

“Patron ne zaman iş olursa arar bizde hemen gideriz, sabahtan akşama kadar taşımacılık yaparız. İşte evlere eşya taşırız, dükkânlara mal gelir taşırız, ne iş olursa. Artık belim ağrıyor, büyük eşyaları kaç kat yukarıya çıkarmaktan belimde ağrılar oluşmaya başladı. Ama yapacak bir şey yok, çalışmak gerekiyor.” (E,18)

Çocukların yaptıkları işlerin ağırlığının fiziksel olarak onları zorladığı ve bazı rahatsızlıkların oluşmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Çalışma hayatı, çocukların biyolojik, fiziksel ve psikolojik gelişimini yavaşlatmakta veya olumsuz yönde etkilemektedir. Bu ifadelerin kaynağı, çoğunlukla 19. Yüzyılda Kuzey Avrupa özellikle Britanya’daki fabrikalarda çalışan çocuklara ilişkin bulgu ve gözlemlere dayanmaktadır (Duyar ve Özener, 2003:32). Bu konuda yapılan birçok çalışma, çocukların çalışmasının onların sağlığını olumsuz yönde etkilediğini ispatlamaktadır. Bunlardan biri Duyar ve Özener’in 14-18 yaş grubundaki 532 erkek çırak çocuğun bedensel yapıları üzerine yaptıkları araştırmadır. Bu çocukların fiziksel gelişimlerinin bilimsel standartların altında kaldığını bulgulamışlardır. Bir diğer araştırma ise, İşeri ve arkadaşlarının (2005) yaptıkları araştırmadır. Bu araştırmada yer alan çocukların ağız ve diş sağlığı hijyen bozukluğunun %38,1, gelişim geriliğinin %11,1, solunum sorununun %4,4 düzeyinde olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca 15 yaşından küçük yaşta işe başlayan çocuklarda sigara ve alkol kullanımının, iş kazalarının, anormal gelişim geriliğinin ve anemi hastalığının oranının oldukça yüksek olduğunu bulgulamışlardır. Bu ve benzeri araştırmalar erken yaşta ağır iş koşullarında çalışan çocukların biyopsikososyal açılardan olumsuz yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır (Toran, 2010:308).

Şimdiye değin söylenenler, çeşitli araştırma bulguları (Duyar, 2010:202) ve bizim de araştırma verilerimizi destekleyen sonuçlardan hareketle çocuk işçiliğinin sebep olduğu durumları kısaca özetleyecek olursak;

- Erken yaşlarda çalışmaya başlayan ve fiziksel güç gerektiren işlerde çalışan çocukların fiziksel yapıları olumsuz yönde (bedensel gelişimin geri kalması, çocukların vücutlarının deforme olması gibi) etkilemektedir.
- Bunun yanı sıra iş dünyasının mekanik, yorucu ve yıpratıcı yüzü, çocukların psikolojik ve sosyal gelişimlerini de olumsuz etkilemektedir.
- Henüz küçük yaşlarda aileye katkı sağlamaya çalışan çocukların biyo-psişik gelişimlerine etki ederek çocuğu ağır bir stres altında bırakmaktadır.
- Tüm gün çalışıyor olmak, çocukları akranlarından ziyade yetişkinlerle çevrili bir dünyaya hapsederek, çocukluklarının olumsuz yönde etkilenmesine hatta yok olmasına sebebiyet vermektedir.
- Erken yaşta çalışmaya başlamak eğitim hayatlarının sekteye uğramasına kimi zaman bitmesine neden olmaktadır.
- Eğitimden uzak bir şekilde büyüyen çocukların yetersiz, bilgisiz, donanımsız ve yetiştiği toplumdan ve dünyadan kopuk birer birey olarak büyümeleri kendilerine olan özgüven duygularını da olumsuz etkilemektedir.
- Uzun çalışma saatleri ve çalışma hayatının ağır iş koşulları çocukları sosyal hayattan uzaklaştırarak toplumsallaşmalarını da olumsuz yönde etkilemektedir.

3.3. Çocukların Çalışma Süreleri

İnsanın biyolojik yapı ve fonksiyonları üzerinde etkili olan çevresel etmenler, kimi zaman stres kimi zaman da duygusal boşlukların oluşmasına neden olmaktadır. İş yaşamının da getirdiği ağır çalışma koşulları bu türden durumların yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu olumsuz durum, yetişkinlere göre çocuklar üzerinde daha belirgindir. İş hayatına ilişkin bu türden olumsuzluklardan biri de elbette çalışma süresidir. Çalışma süresi, ağır koşullar içerisindeki insan bedenini yıpratıcı faktörlerden biridir. Bu sürenin uzamasının elbette birçok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Örneğin, ortalama 10 saatin üzerinde çalışmak, çocukların bedensel gelişimlerini

olumsuz etkilemektedir (Duyar ve Özener, 2003:96). Duyar ve Özener'in (2003:143) de belirttiği gibi, çalışma sırasında çocukların ağır işler yaptıkları, uzun süreler ayakta kaldıkları, bünye ve bedensel gelişimlerine uygun iş yapmadıkları, kullanımı uygun olmayan alet ve makinalarda iş yaptıkları, kimyasal maddelere yüz yüze kaldıkları vb. gibi olumsuzluklar göz önünde bulundurulunca uzayan iş saatlerinin çocukların fiziksel ve ruhsal fonksiyonlarında olumsuz etkiler bıraktığı ortaya çıkmaktadır.

Çalışmamızda Suriyeli sığınmacı çocukların yaptıkları işlerdeki çalışma süreleri tespit edilmiştir. Bu süre aslında onların bir gün içindeki yıpranma sürelerini ortaya koymaktadır. Çocukların çalışma saatleri, aslında çocuk olmaktan çıktıkları süre zarfını da göstermektedir. Bu süre zarfında onlar çocuk değil işçidirler. Çalışma süresi bitince tekrar çocuk olmaktadır. Ama yorulmuş, yıpranmış ve çocukluklarına devam edecek gücü bulamayan/kalmayan çocuklardır. Çalışma yaşamı çocukların bugününe etki ettiği gibi geleceklerine de olumsuz yönde etki etmektedir. Ağır ve iş yükü fazla olan işlerde çalışan sığınmacı çocukların bu işlerdeki çalışma sürelerinin ne kadar olduğu da dikkate değer bir noktadır. Buna göre çocukların yaptıkları işlerdeki çalışma süreleri şöyledir:

Tablo 7: Suriyeli Çocuk İşçilerin Çalışma Süreleri

	Sayı	%
5 saat ve aşağısı	5	4,8
6 saat	5	4,8
7 saat	5	4,8
8 saat	7	6,6
9 saat ve üzeri	83	79
Toplam	105	100,0

Suriyeli sığınmacı çocukların %4,8'i günde 5 saat ve aşağısında, %4,8'i 6 saat, %4,8'i 7 saat, %6,7'si 8 saat ve %79'u 9 saat ve üzeri çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çocukların büyük bir çoğunluğu günde 9 saatten fazla çalışmaktadırlar. Ayrıca haftanın sadece bir günü tatil yapabilen çocuklar, görüşmeler sırasında iş saatlerinin çok uzun ve yorucu olduğunu da ifade etmişlerdir.

Bu duruma ilişkin "4857 sayılı İş Kanunu ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'e göre; temel eğitimini tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten fazla olamaz şeklinde düzenlenmiştir. 15 yaşından küçük çocukların her koşulda çalıştırılmayacağını belirterek, 15 yaşından büyük çocukların ise belli düzenlemeler ve koşullarla yönetmelikte yer aldığı şekilde çalışabileceğini vurgulanmaktadır. Ayrıca, 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar arttırılabilir. Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir" şeklinde belirtilmektedir (Uyan Semerci vd., 2017:14). Araştırmaya katılan çalışan çocuklardan –çalışma hayatının içinde yer alan/almış 105 sığınmacı çocuktan- 61'i (15 yaş da dâhil) 15 yaşın altındadır. Bu da çocuk işçiliği kapsamında ciddi bir rakamdır. Ayrıca çocukların çalışma saatleri açısından yaş durumlarına göre verilen çapraz tablo da yukarıdaki durumla olan tezatlığı özetler niteliktedir:

Tablo 7: Herhangi Bir İşte Çalışan/Çalışmış Suriyeli Sığınmacı Çocukların Günde Kaç Saat Çalıştıklarının Yaş Faktörüne Göre Dağılımı

Yaş	5 saat ve aşağısı		6 saat		7 saat		8 saat		9 saat ve üzeri		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
10	2	40,0	2	40,0	0	0	0	0	1	20,0	5	100
11	2	28,6	0	0	1	14,3	0	0	4	57,1	7	100
12	1	9,1	1	9,1	0	0	4	36,4	5	45,4	11	100
13	0	0	0	0	2	11,8	0	0	15	88,2	17	100
14	0	0	0	0	1	11,1	0	0	8	88,9	9	100
15	0	0	1	8,3	0	0	2	16,7	9	75,0	12	100
16	0	0	1	7,1	0	0	1	7,1	12	85,8	14	100
17	0	0	0	0	1	5,9	0	0	16	94,1	17	100
18	0	0	0	0	0	0	0	0	13	100	13	100
Toplam	5	4,8	5	4,8	5	4,8	7	6,6	83	79,0	105	100

Tabloya göre, 15 yaş ve altındaki 61 çocuktan (15 yaş da dâhil) 42'sinin 9 saat ve üzeri çalıştığı tespit edilmiştir. 15 yaşın altındakilerin çalıştırılmayacağını belirten yönetmelik, 15 yaşın üzerindeki belli koşullar dâhilinde günde sekiz saat çalıştırılabileceğini belirtmişse de çalışmamız sonucunda 15 yaşın altındaki çocukların 9 saatten fazla sürelerle çalıştıkları tespit edilmiştir. Çalışma hayatı içerisinde yer alan toplam 105 çocuktan %79'unun 9 saat ve üzeri çalıştığı ortaya çıkmıştır. 9 saatin üzerinde çalışan çocukların sırasıyla (en azdan en fazlaya doğru) %20'sinin 10 yaş, %45,4'ünün 12 yaş, %57,1'inin 11 yaş, %75'inin 15 yaş, %85,8'inin 16 yaş, %88,2'sinin 13 yaş, %88,9'unun 14 yaş, %94,1'nin 17 yaş ve %100'ünün 18 yaş aralığındakilerden oluştuğunu görmekteyiz. Tablodaki dikkat çekici diğer bir husus ise 10, 11 ve 12 yaş aralığındaki çocukların sadece 5 saat ve aşağısında çalışmakta olduklarının ortaya çıkmış olmasıdır. 13 yaş ve üzerindeki 5 saat ve aşağısında çalışan hiçbir çocuk bulunmamaktadır.

Çocukların fiziksel ve ruhsal olarak kaldıramayacakları işlerde çalışmak zorunda kalmalarının yanı sıra bir de uzun çalışma saatleri gibi sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Çocukların kayıt dışı istihdam edilmesi onların emeklerinin kolay bir şekilde sömürülmesine neden olmaktadır. Bu sömürüye bir de uzun çalışma saatleri ve düşük ücretler de eklenince karşımıza hiç de insani olmayan tablolar çıkmaktadır. Çocuk bedeninin bu şekilde sömürülmesi, özellikle de mülteci/sığınmacı durumundaki çocukların bu şekilde kullanılıyor olması birçok probleme kapı aralamaktadır.

3.4. Çocukların Aldıkları Ücretler

Çocuk emeğinin bir diğer istismar edilme şekli ise çocukların düşük ücretlerle çalıştırılıyor olmasıdır. Suriyeli sığınmacı çocukların, çalıştıkları işlerden elde ettikleri gelirler aşağıdaki gibidir:

Tablo 8: Suriyeli Sığınmacı Çocukların Aldıkları Ücretler (Aylık)

Aylık Ücret	Sayı	%
100TL ve aşağısı	1	1,0
101-300TL arası	24	22,8
301-500TL arası	18	17,1
501-700TL arası	28	26,6
701-900TL arası	20	19,1
901-1100TL arası	6	5,7
1101TL ve üzeri	7	6,7
Hiç alamamış	1	1,0
Toplam	105	100,0

Tabloya baktığımızda Suriyeli sığınmacı çocuklardan %1'i çalıştığı iş karşılığında ya hiç ücret alamamış ya da 100TL'nin aşağısında bir ücret karşılığında çalışmak zorunda kalmıştır. Sığınmacı çocukların %5,7'si 901-1100TL arası, %6,7'si 1101TL ve üzeri, %17,1'i 301-500TL arası, %19,1'i 701-900TL arası ve %22,8'i ise 101-300TL arası bir aylık gelir karşılığında çalışmaktadır. Suriyeli sığınmacı çocukların en fazla %26,6 ile 501-700TL arası bir aylık gelire çalıştıklarını görmekteyiz. 9 saat ve üzeri çalışan çocukların yüksek oranı (%79) ile birlikte bu tablodan çıkan sonucu karşılaştırdığımızda ağır, riskli ve güvencesiz işlerde çalışan çocukların büyük bir çoğunluğunun (%93,3) 1101TL altında aylık ücretle çalıştırıldığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Çocukların aldığı ücretler herhangi bir standart ile ölçülemeyecek ya da kıyaslanamayacak kadar düşüktür. Öyle ki aylık 300TL'nin altında çalıştırılan çocuklar (25 çocuk) bulunmaktadır. Sığınmacı çocuklar, çocuk işçilerin karşılaştığı birçok problemi yaşamaktadırlar. Hatta yabancı bir ülkede yaşayabilmek için üstlendikleri bu zorlu hayat maratonunda haklarının yenilmesine, daha fazla çalıştırılmaya, kötü muamele görmeye sessiz kalmaktadırlar. Çünkü yeni bir iş bulmak zor, geçim derdi ile yaşamak ise bundan daha zordur. Aldıkları ücretlerin düşük olması bir yana ücretini alamayan ve söylenen ücretten daha düşük ücretler aldığını ifade eden çocuklar da bulunmaktadır. Konu ile ilgili çocuklardan bazılarının ifadelerine bakacak olursak durumu daha iyi anlamış olacağız:

"Biz Suriyeliyiz diye bizi çok çalıştırıyorlar. Sabah 6'da gidiyoruz akşam 8-9 hatta 10'a kadar bizler çalışıyoruz ama Türkler 6'da giderler. Onlar 2000TL alıyor ama biz 1200TL." (E,18)

"Boyacılık ve elektrik işlerinde çalıştım ama iş saatleri uzundu ve çok az para veriliyordu diye yapamadım bıraktım. Türk ustalar kendi işçilerine yemek getiriyor, iyi davranıyor. Ama bize yemek bile getirmiyorlar. Çok bağıyorlar, kötü davranıyorlar. Paramızı geciktiriyorlar. (Günlük 10TL'ye çalışıyormuş.)" (E,14)

"İş yerinde Suriyelileri çok çalıştırıyorlar. Buna rağmen hem düşük ücret veriyorlar hem de geciktiriyorlar. Çok da iyi davranmıyorlar, hep bağırarak iş yaptırıyorlar." (E,18)

"Çalıştığım iş yerinde 23 gündür çalışıyorum. Günlük 70TL dediler başta ama ben sadece şimdiye kadar 100TL aldım. Bu zor bir durum yani." (E,18)

"... Ev vermiyorlar, iş vermiyorlar. Ücretler düşük oluyor." (E,13)

"İş saati uzun burada ve işler zor, çok ağır." (E,17)

“Çalıştığım yerde bazen kızıyorlar, bağıyorlar. Suriyelilere böyle davranıyorlar.”(E,14)

“Çalışma hayatı çok yorucu. Sosyal hayatımız yok.”(E,17-E,14)

“Taşımacılık işi yapıyorum. Her gün ağır eşyalar, malzemeler taşıyoruz bu işte. O yüzden belimde fitik oluşmuş.” (E,18)

“Önce inşaatta çalıştım günlük 35TL'ye. Bir ay dolmadı çıktım. 2 ay kadar fırında çalıştım günlük 25TL'ye. İşler ağır oluyor diye yapamadım, çıktım. Uygun rahat bir iş arıyorum şimdi.” (E,14)

“İş saatleri uzun ve yorucu. Sanayide kaynak işinde çalışıyorum ben günlük 35TL alıyorum. Ama paramız gecikiyor, Türklere öyle değil tabi.”(E,17)

“Küçüğüm diye pek iş bulamıyorum. Zaten olanda kötü davranıyor. Bir terzide 2 gün çalıştım. Basit bir hata ya da bir şeye dokununca hemen kafama boynuma vuruyorlardı. Bende çıktım artık. Ama paramı da vermediler. Günlük vereceklerdi 5TL ama vermediler.” (E,12)

“Çalışma hayatı zor. Çalıştığım yerdeki diğer çalışanlarda işleri hep bana yığıyorlar. Kırıcı davranıyorlar.” (E,18)

“Suriyelileri çok çalıştırıyorlar ve paramızı hep geç veriyorlar.”(E,17)

“Çalıştığım yerde bazen paramı vermiyorlar, sert davranıyorlar. (Günlük 20TL'ye çalışıyor)”(E,12)

“Çalıştığım yerin ortağı sürekli kızar, bağıır bize. Bazen de vuruyor. Suriyeliyiz diye böyle rahat istediği gibi davranıyor. Bende dayanamadım artık oradan çıktım.” (E,16)

“Sanayide haftalık 100TL'ye alüminyum işinde çalışıyordum. Ama iş çok ağırdı bıraktım.”(E,13)

“Çalıştığım yerdekiler Suriyeliler siz korkaksınız, vatanınızı bırakıp kaçtınız diyorlar. Kötü oluyor insan tabi. Bir de çok düşük ücret veriyorlar, çok çalışıyoruz oysa. (Sanayide Günlük 10TL'ye çalışıyor.”(E,15)

“Ben fırında çalışıyorum. Burada Suriyelilere uzun olan saatleri verdiler mesela gece çalışıyoruz biz. Ama Türklere öyle değil. Bizim aldığımız ücretlerde onlara göre düşük tabi bir de o var. (Aylık 800TL alıyor)”(E,16)

“Çalışma saatleri uzun ve tatil yok.”(E,11)

Sığınmacı çocukların yukarıdaki ifadeleri çalışma hayatının bütün olumsuzluklarını ortaya koymaktadır. Bu duruma bir de sığınmacı olgusu eklenmiştir. Sığınmacı, yabancı, öteki olma, etnisite gibi durumların hepsine maruz kalmaktadırlar. Çocukların, çocuk olmaktan ziyade etnik bir ayrıma dayalı olarak muamele gördükleri ortaya çıkmaktadır. Çocuklar uzun çalışma saatlerine maruz kaldıklarını, ağır/zor işler yaptıklarını, düşük ücret aldıklarını hatta kimi zaman alamadıklarını ve iş yerlerinde kötü muameleye maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Çocuk işçiliği ve neden olduğu sonuçlarına dair şimdiye değin söylenenleri ve pek de insani olmayan bu durumu sığınmacı çocukların hikâyelerinde de görebilmekteyiz. Çalışma hayatı içindeki çocukların çocukluklarını nasıl yitirdiğini gözlemlemek, bu araştırmanın da en zor saha deneyimlerden biri olduğunu burada ifade etmek gerekmektedir. Çalışan çocuklar, “çocuk” gibi değil birer yetişkin gibi soruları cevaplamakta ve hatta bunu çoğu zaman hal ve hareketleriyle bile göstermekteydiler. Çocukların içinde buldukları hayatın zor koşulları altında üstlendikleri sorumluluklar, onları birer minyatür yetişkine (hal ve hareketleriyle, sözleriyle, üstlendikleri sorumluluklarla yetişkinlere benzeyen, birer küçük yetişkin gibi olan çocuklara minyatür yetişkin diyebiliriz) çevirmektedir.

3.5. Okul ve Çalışma İkileminde Çocuk

Sığınmacı çocukların bir yanda okul diğer yanda ailenin ekonomik durumu ikileminde kalacağı varsayımından hareketle, Suriyeli sığınmacı çocuklara çalışmayı mı yoksa okula gitmeyi mi isteyecekleri sorusu sorulmuştur. Başka bir ülke de olsalar bile çocukların büyük bir çoğunluğu için okula gitmek çok önemlidir. Ancak ailenin ekonomik durumu nedeniyle -bu soru özelinde daha çok ekonomik durumlarını göz önünde bulundurarak bu soruyu cevaplamışlardır- çalışmayı tercih etmek onlar için daha anlamlı gelmektedir. Buna göre çocukların verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir:

Tablo 9: Okula Gitmeyi Ya Da Çalışmayı İsteme Durumu

	Sayı	%
Okula gitmeyi isterim	246	79,9
Çalışmayı isterim	62	20,1
Toplam	308	100,0

Suriyeli çocukların %79,9'u okula gitmeyi isterken, %20,1'i çalışmayı istemektedirler. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için Suriyeli çocuklardan faal olarak çalışanların ve çalışmayanların bu soruya verdikleri cevaplara ilişkin çapraz tabloya bakmak gerekirse;

Tablo 10: Suriyeli Sığınmacı Çocukların Çalışma Durumları İle Okumayı Tercih Etme Durumlarına İlişkin Dağılım

Şu An Herhangi Bir İşte Çalışma Durumu	Okula Gitmeyi İsterim		Çalışmayı İsterim		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Evet	38	61,3	24	38,7	62	100
Hayır	208	84,7	38	15,3	245	100
Toplam	246	79,9	62	20,1	308	100

Suriyeli sığınmacı çocuklardan, aktif olarak çalışan 62 çocuktan %61,3'ü okula gitmeyi isterken, çalışmayan 245 çocuktan %15,3'ü ise çalışmayı istediklerini ifade etmişlerdir. Buna göre çalışan bütün çocukların okula gitmeyi istediği sonucu çıkmamaktadır, çünkü çalışma hayatına devam etmek isteyen çocuklarında olduğu tespit edilmiştir;

“Okula gitmeyi sevmiyorum, zaten bırakmıştım. Para kazanıp aileme yardım etmek daha iyi.”(E,18)

veya okula gittiği halde hiçbir şey anlamadığı için gitmekten vazgeçtiği;

“Derslerde çok zorlandım. Yapamadım bir türlü. Ben de gitmeyi istemedim artık, bıraktım.”(K,16)

ya da ailesinin geçim sorunu nedeniyle çalışmaya mecbur kalmaları nedeniyle çalışma hayatını tercih etmektedirler;

“Babam çalışmıyor, mecburen çalışıyorum. Ama okula gitmeyi çok isterdim.”(E,15)

Her ne kadar bazı sebeplerden ötürü okula gitmek istemeyenler olsa da okula gittiği halde çalışmayı isteyen çocuklarında bulunması farklı bir bulgudur. Ancak ne var ki bu farklı sonuç bilinen bir nedenden kaynaklanmaktadır: Dil sorunu. Çocukların hemen hemen hepsi dil problemi nedeniyle ya okula gidememekte ya da okuldan uzaklaşmaktadırlar. Bu nedenle çalışıp para kazanmanın daha yararlı olduğunu düşünmektedirler. Ancak yine de bu soru özelinde şunu söylemek gerekirse, Suriyeli sığınmacı çocukların genel olarak büyük bir kısmı okumayı istemektedir.

Suriyeli çocuklar, kendilerinin de kurtuluş yolu olarak eğitimin ne denli önemli olduğunun farkındadırlar. Ancak hem dil sorunu hem de ailelerin ekonomik açıdan yaşadığı sıkıntılar çocukları çalışmaya mecbur kılmaktadır. Çalışmayı seçen ya da çalışmak zorunda kalan çocuklar ekonomik olarak sorumluluk duygusuyla hareket etmektedir. Ayrıca çocuklar, çalışma hayatında gördükleri zorlukların etkisiyle de okumayı tercih etmektedirler. Ancak sadece çalışma faktörü değil, genel anlamda çocuklar kendileri adına bir geleceklerinin olması için okumayı istemektedirler.

Sonuç

Suriyeli sığınmacı çocukların savaş ve zorunlu göç sonrası yaşam dünyalarına ait bütün pratiklerin anlamları değişime uğramıştır. Başka bir ülke toprağında hayata tutunmaya çalışan Suriyeliler için en başta ekonomik sıkıntıların üstesinden gelinmesi gerekmektedir. Savaş sonrası yaşanan birçok sıkıntıya ek bir de göçmen olarak başka ülke topraklarında yaşamak zorunda kalmak dil, aidiyet, barınma, sağlık, eğitim ekonomik vb. pek çok soruna kapı aralamıştır. Bu sorunları özelde sığınmacı çocuklar üzerinden okuduğumuzda sonuçları itibariyle daha travmatik tablolarla karşılaşmaktayız. Çocuklar eğitim, entegrasyon, sosyalleşme, dil, beslenme, sağlık, kötü koşullarda yaşama, çocuk işçiliğine maruz kalma gibi birçok sorunla karşı karşıyadırlar. Çocukların iş piyasasına dâhil olmaları ile ortaya çıkan çocuk işçi kitlesi Suriyeli sığınmacıların ülkemize gelmesiyle birlikte daha görünür hale gelmiştir. Çarşıda pazarda, sokakta, inşaatta, sanayide vb. birçok sektörde Suriyeli çocuk işçileri görmekteyiz.

Suriyeli ailelerin yoğun ekonomik sıkıntılar içinde yaşaması, hanede çalışabilecek bir yetişkinin olmaması, hanedeki yetişkinlerin veya hane reisi babanın iş bulamaması ya da işverenlerin iş vermemesi, işverenlerin çocukları çalıştırmayı tercih etmesi (düşük ücretle, kayıt dışı istihdam gibi durumlar daha kolay olduğu için), çocukların okula gidememesi ve aile ekonomilerine destek olmayı tercih etmeleri gibi nedenlerle çocuklar çalışma hayatında yer almaktadır. Ekonomik sorunlar, olumsuz yaşam koşulları ve diğer durumlar çocukları ağır koşullarda, düşük ücretlerle fazla çalışma süresi içinde çalışmak zorunda bırakmaktadır. Bu durumlar çocukların çocuk işçiliğinin en ağır şekillerine maruz kalmalarına sebebiyet vermektedir. Okula gidemeyen çocuklardan özellikle erkek çocukların, ailelerine destek olmak için çalışmak zorunda kaldıkları ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan %80'e yakın bir oranda çocukların okula gitmeyi istediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ekonomik sorunlar sebebiyle sığınmacı çocuklar çalışma hayatına dâhil olmakta ve genelde de yetişkinlere göre daha kısa sürede iş bulabilmektedirler. Çalışan çocukların yaptıkları işlere baktığımızda yetişkinler gibi genel olarak yevmiyeli, sanayide, günlük veya haftalık ücretler karşılığında çalıştıklarını görmekteyiz. Çocukların %96'sı 1201TL'nin altında aylık ücret karşılığında çalıştırılmaktadır. Hatta kimi zaman çocuklar ücretlerinin ödenmediği ya da geciktirilerek ödendiğini ifade etmişlerdir. Yine çocukların büyük bir çoğunluğunun (%79) 9 saatten fazla süreler ile çalıştırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu uzun, ağır, yorucu ve yıpratıcı çalışma süreleri çocukların başta gelişimlerini, psikolojilerini ve sosyal hayatlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle sanayi, inşaat vb. gibi beden gücü gerektiren yerlerde çalışan çocukların

sağlıklarının ve fiziksel gelişimlerinin ciddi tehdit altında olduğu söylenebilir. Öyle ki çocuklar, ağır iş yükleri ve çalışma süreleri açısından bir yetişkine göre çok daha fazla yıpranma ve olumsuz sonuçlara sebep olabilecek durumlara maruz kalmaktadırlar. Çocukların erken yaşlarda çalışmaya başlamaları, çalışma nedeniyle ve çalıştığı sırada yeterli bir eğitim alamamaları biyopsikososyal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Çocukların uygun olmayan koşullarda çalışmaları gibi ihmal ve istismara işaret eden bu tespitler elbette çok önemlidir.

Sığınmacı ya da göçmen olmak -adı her ne olursa olsun- başka bir ülkede yaşamaya çalışmak birçok sorunla baş edilme stratejileri üretmek demektir. Suriyeli sığınmacı çocukların haneye ekonomik destek olabilmek için çalışmak zorunda kalmaları da bir baş etme stratejisi olarak değerlendirilebilir. Savaşa tanıklık etmiş olmak, göç etmek zorunda kalmak, eğitimlerinin sekteye uğraması, maddi imkânsızlıklar içinde yaşamak çocuklar açısından pek çok olumsuz sonuçlara sebebiyet vermektedir. Ailenin ekonomik yükünü üstlenmeye çalışan küçük bedenler, yetişkinlere göre daha fazla sömürülmeye müsait bir grup olarak görülmektedir. Erkek çocuklar eğer okula devam edemiyorsa çalışma hayatını tercih etmektedirler. Kızlar ise, küçük yaştakiler için okula gitme imkânı bulunmaktayken, daha büyük yaştakiler için (ilkokul çağını aşmış olanlar) okulların karma olması nedeniyle okula gidememektedir. Çocuklar ya gün boyu çalışmakta ya da evden dışarıya çıkamadan (örf-adetleri, güvenlik sebepleri, vb. gibi sebeplerle) kapalı bir hayat sürdürmeye mecbur kalmaktadırlar. Bu durumda çocuklar sadece günlük yaşamlarında maddi imkânlardan yana bir mahrumiyet değil, aynı zamanda sosyal hayattaki imkânlardan faydalanma konusunda da mahrumiyet yaşamaktadırlar. Yaşanılan bu yoksulluk ve yoksunluk durumları karşısında sığınmacı çocuklar tam anlamıyla çocukluklarını yaşayamadan birer yetişkin çocuk profilleriyle karşımıza çıkmaktadırlar. Sonuçta hayata eksik ve zor şartlarda yeniden başlamak zorunda kalan sığınmacı çocuklar için bütün bu durumlar geleceklere adına endişe verici bir tablo ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y., (2016), *Göç Sosyolojisi*, Ankara, Nobel Yayıncılık
- Altun, F., ve Birinci, M.,(2015), “Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Uygulamalarının Göç Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi”, Disiplinler Arası Göç ve Göç Politikaları Sempozyumu, 29-30 Mayıs 2015, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, ISBN: 978-605-66079-0-5 İZÜ Yayın No: 12, s.103-133
- Atasü-Topçuoğlu, R., (2015), “Göç Ve Sermaye İlişkisi Ve Türkiye’de Göçmen Çocuk Emegi”, DİSK-AR, Sayı:4, ss.116-126
- Avşar Kurnaz, Ş., (2007), “Çocuk Yoksulluğu”, Aile ve Toplum Yıl: 9 C.: 3, S.: 12, ISSN: 1303-0256
- Avşar, Z. ve Öğütoğulları, E., (2012), “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele Stratejileri”, Sosyal Güvenlik Dergisi, Sayı:1
- Aytaç, Ö., (2013), “Yoksulluk, Kentsel Sınıfsal ve Sosyal Dışlanma: Modern Kentlerde Sınıfsal/Mekânsal Yarıma ve Suçlaştırılma Mekânizmaları”, Ömer Aytaç ve Süleyman İlhan (Ed.), *Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek* içinde (S.65-125), Ankara: Birleşik Yayınevi
- Bayrakçı, E., Göksoy, B., Ve Kahraman, S.,(2018), “Marjinal İşlerde Çalışan Suriyeli Çocukların Toplumsal Kabul Algısı: Van Örneği”, Ed. Ertan Özensel, Gökhan Bozbaş, Fatih Kaleci, Mehmet Nuri Salur, *Orta Doğu’da Göç Hareketleri ve Değişen Dinamikler* içinde (ss. 120-141), Konya:Aybil Yayınları
- Çavuşoğlu, H., (2006), “Uluslararası Göç: Nedenleri, Tipleri, Türleri ve Göçmenler”, Folklor/Edebiyat, Cilt:12, Sayı: 48, 2006/4, Ankara, ss. 83-104.
- Demir, O.Ö., Atasü-Topçuoğlu, R. Ve Akgül, A., (2015), “Küreselleşen Dünyada Satılık Göçmen Çocuklar”, Göç Çalışmaları Merkezi Araştırma Raporu, Global Politika Ve Strateji Rapor No:3
- Duyar, İ. ve Özener, B., (2003), *Çocuk İşçiler: Çarpık Gelişen Bedenler*, Ankara: Ütopya Yayınevi

Duyar, İ., (2010), “Çalışan Çocuklarda Bedensel Yıpranmalar”, Kemal İnal (Der.), *Türkiye’de Çocuk Emegi İçinde* (ss.184-206), Ankara: Ütopya Yayınevi

Efe, H. Ve Uluoğlu, A. S. (2015). “Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi / Cilt: 13 Sayı:51*, ss: 46-72.

Erbay, E. (2010), “Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bir Bakış”, K. İnal (Der.), *Türkiye’de Çocuk Emegi İçinde* (ss.206-244). Ankara: Ütopya Yayınları

Erder, S., (1986), *Refah Toplumunda “Getto” ve Türkler*. İstanbul: Teknografik Matbaacılık

Gün, S., (2017), *Çocuk: İşçi, Yoksul, Göçmen-İktisadi ve Politik Bir Analiz*, İstanbul: NotaBene Yay.

Harunoğulları, M., (2016), “Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler Ve Sorunları: Kilis Örneği”, *Göç Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 29-63, ISSN: 2054-7110 e-ISSN: 2054-7129

<https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm> E.T. 05.09.019

ILO, (2017), “Global Estimates of Child Labour: Results and trends, 2012-2016”, Geneva, September, <https://www.ilo.org/global/topics/child-labour/lang--en/index.htm> , E.T. 08.06.2019

İçduygu, A. Ve Sirkeci, İ., (1999), Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri, Tarih Vakfı Yayınları, ss.249-268, <https://works.bepress.com/sirkeci/17/>

Karaman, B. ve Özçalık, M., (2007), “Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü, Yönetim ve Ekonomi”, Cilt:14 Sayı:1 s. 25-41. Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.

Kulaksız, Y. (2014), “Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü”, *Çalışma Dünyası Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 91-111

Lordoğlu, K., vd. (2004) “Türkiye’de Enformel İstihdam ve Yabancı Kaçak İşgücü”, Uginar Proje Raporu, http://www.kuvvetlordoglu.com/yazilar/informel_istihdam_yabanci_kacak_ismgucu.pdf

Özen, Y. Ve Gül, A., (2007), “Sosyal Ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi , 0 (15) , ss.394-422, file:///C:/Users/PB/Downloads/evren-orneklem.pdf

Özkul, O. Ve Vermez, H., (2009), “Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları”, *Bilgi Journal of Social Sciences of the Turkish World*, Güz, Sayı 51, ss.139-170

Özyakışır, D., (2013), *Göç: Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, Ankara: Nobel Yayıncılık

Perruchoud, R. Ve Redpath-Cross, J. (Edt.), (2013), “Uluslararası Göç Hukuku-Göç Terimleri Sözlüğü”, No 31, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf, E.T. 09.10.2018

Sayın, Y., Usanmaz, A. ve Aslangiri, F., (2016), “Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler” Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl.18, Sayı.31., ss.1-13

Sezgin, Y., (2016), “Mülteci Çocukların Korunması Yöntemleri,” Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu: Suriye’den Gelen Mülteciler Sonrası Mevcut Durum ve Çözüm Önerileri Konferans Raporu, Hayata Destek Derneği ve Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Soyalp, İ. O., (2016), “Suriye’den Gelen Göç Ve Çocukların Mevcut Durumu” Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu: Suriye’den Gelen Mülteciler Sonrası Mevcut Durum ve Çözüm Önerileri Konferans Raporu, Hayata Destek Derneği ve Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Tarlan, K. V., (2016), “Suriyeli Mülteciler: Büyüyen Sorunlar, Daralan Zaman”, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7771/suriyeli-multeciler-buyuyen-sorunlar-daralan-zaman#.XXYDsygzZPb> , E.T. 08.06.2019

Toran, M., (2010), “Yoksul Çocukların Kaderi: Çalışmak”, Kemal İnal (Der.), *Türkiye’de Çocuk Emegi İçinde* (ss.290-245-313), Ankara: Ütopya Yayınevi

Uyan Semerci, P., Erdoğan, E. ve Durmuş, G., (2017), “Çalışan Çocuk: Bağcılar ve Küçükçekmece Pilot Araştırması”, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları